Een Antwerps tapijt... of het verhaal van twee aansluitende tegels

Frans Caignie en Tony Oost[1]

Tussen de gevarieerde verzamelingen van het Museum Vleeshuis bevindt zich ook een zestigtal majolicategels waarvan algemeen wordt aangenomen dat ze Antwerpse producten zijn uit de 16de en begin 17de eeuw.[2] *Beroemd is bovendien het uit 98 tegels samengestelde tableau dat de val van Saulus*[3] *uitbeeldt en '1547' in de rechter onderhoek draagt. Bij een vernieuwd onderzoek van de losse tegels in de reserves bleken enkele tegels zo nauw bij elkaar aan te sluiten dat een gedetailleerd onderzoek van de overeenkomstige kenmerken zich opdrong.*

1. De cirkelbandtegel

Beschrijving

afb. 1

De eerste tegel[4] (afb. 1) vertoont een cirkelsegment, waarbij de omsluitende cirkelband is opgevuld met een festoenmotief. In het midden ervan staat een naar buiten gericht masker met aan weerszijden slingers opgebouwd uit vruchten en bloemen. Masker en slingers zijn met elkaar verbonden door een lint. Deze drie elementen - masker, slinger en lint - worden afgeboord door een blauwe trek en zijn voorzien van blauwe schaduwen. De cirkelband, met oranjekleurige achtergrond, wordt aan beide zijden begrensd door drie cirkels in blauwe trek waarvan telkens de binnenste oranje is ingekleurd en de buitenste wit is gebleven.

Tegen deze cirkelband rust een in de lengte doorgesneden halve zeshoek gevuld met vlakgestileerde bladranken, ontleend aan de moreske, gekleurd in blauw, oranje en groen. De zeshoekfiguur is afgeboord door een dubbele lijn in blauwe trek met een blauwe inkleuring.

De hoek van de tegel links onder (Hlo)[5] toont een wit geglazuurd cirkelsegment met enkele vage blauwe vegen. De tegenovergestelde hoek (Hrb) vertoont een sterk gestileerd bladmotief uitgespaard in blauw, binnen een kwart achthoek. De achthoek is, zoals trouwens alle andere geometrische figuren op de tegel, afgezoomd met een tweede lijn in blauwe trek zonder kleuropvulling. De twee overige hoeken - links boven (Hlb) en rechts onder (Hro) hebben een identieke hoekvulling: de helft van de horizontale,

1) Frans Caignie, Akkerstraat 3, 2970 Schilde (B.), bracht als eerste beide tegels met elkaar in verband en reconstrueerde het uiteindelijke patroon. Tony Oost, wetenschappelijk assistent, Museum Vleeshuis, Vleeshouwersstraat 38, 2000 Antwerpen.

2) Voor recente bibliografie verwijzen we naar: Oost, T., 'Het kleurrijk product van een wereldhaven. Antwerpse majolica uit de 16de en 17de eeuw', in: *Uit aarde en vuur. Keramiek in Vlaanderen*, Tielt 1997, p. 30-37 (= Vlaanderen, jg. 46, nr. 3, mei-juni 1997, p.166-173).

3) Zie afbeelding van een detail van het tableau in Caignie, F., 'Guido Di Savino alias Guido Andries', in: *Tegel*, 23, 1995, p. 9.

4) Inventaris nr. AV.7669. Gegevens over de herkomst en de verwerving ontbreken. Zie *Stad Antwerpen. Oudheidkundige Musea. Vleeshuis. Catalogus IV, Glas - Ceramiek.* Antwerpen-Deurne, [1959], p. 87, cat. nr. 600; waar hij wordt omschreven als "Tegel, versierd met arabeskenornament en met fragment van een rondboogfries, waarop een kopje en vruchtenfestoen. Kleuren: blauw, geel, oranje en groen. Omstreeks 1550."

respectievelijk verticale stijl van een kruis met telkens een haakse aanloop vanuit de cirkelband. Opnieuw is er een gestileerd bladmotief, respectievelijk uitgespaard op een enigszins vage groene achtergrond (Hlb) en op een zeer zuivere oranje achtergrond (Hro).[6]

Viertje

Van ornamenttegels dient er een aantal naast elkaar gelegd te worden om een idee te krijgen van het volledige ornament. In het midden van vier ervan komt dan meestal een ornamentale decoratie tot stand die wordt gevormd door het hoekmotief van de vier samengebrachte tegels. Kunnen vier identieke exemplaren van dit type cirkelbandtegel tot een 'viertje' worden samengebracht? Deze oefening werd reeds in 1941 door C. Van Herck gemaakt.[7]

Tegel AV.7669 ligt links onder (fig. 1). Er ontstaat een prachtige decoratieve voorstelling met in het midden een achthoekig ornament, omsloten door een gebogen kwadraatvorm en kwartcirkels als hoekornament. Op de voorstelling in kleur constateren we echter dat die met één enkel type tegel niet kan worden gerealiseerd, omwille van de kleurkenmerken van het kruis, dat alternerend oranje en groen is. Dit is uit de zwart-wit afbeelding van 1941 niet op te maken. Groen moet op groen aansluiten en oranje op oranje. Er moeten van deze tegel dus twee versies hebben bestaan, de tweede aangeduid met O(ranje) en G(roen) op figuur 1. De overhoekse tegels zijn dan telkens identiek.

Figuur 1

De cirkelbandtegel komt zeer raadselachtig over. Hij kan in alle richtingen, om en om worden bekeken en telkens missen we het vervolg. Zijn geheimen ontsluieren kan alleen door ermee te experimenteren. Vandaar proberen we een andere simulatie van het viertje (fig. 2).

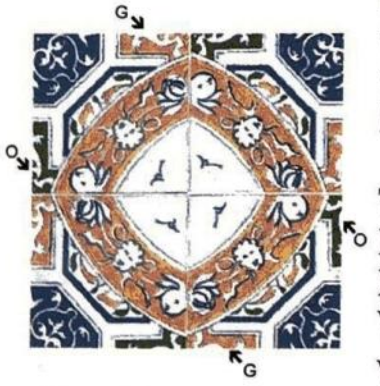

Figuur 2

Tegel AV.7669 ligt nu rechts boven, opnieuw met het groene kruis boven en het oranje kruis rechts. Hier stelt zich voor de kruisen dezelfde kleurvereiste als in de opstelling gemaakt door Van Herck. Voor deze constructie moeten er dus eveneens twee versies van de cirkelbandtegel hebben bestaan, de tweede aangeduid met O(ranje) en G(roen) op figuur 2.
De lege ruimte die ontstaat in het midden, is te groot en kan als zodanig geen deel hebben uitgemaakt van een tegelvlak dat, zoveel is nu reeds duidelijk, belegd is met geometrische figuren (cirkel, zeshoek, achthoek, kruis) die elk zeer kunstzinnig zijn opgevuld met sierelementen. Daarenboven vormt de cirkelband met de banden in de drie overige posities, een geometrische figuur (kwadraat op de punt, met gebogen zijden) die we in de ornamentiek van de 16de - begin 17de eeuw niet hebben teruggevonden.

5) De hoek links onder wordt gemakkelijkheidshalve afgekort als Hlo. Evenzo staat Hlb voor hoek links boven, Hro voor hoek rechts onder en Hrb voor hoek rechts boven.
6) Deze kruisen zullen verder 'groen kruis' en 'oranje kruis' worden genoemd.
7) Herck, Van, C., 'Antwerpsche ornamenttegels der 16e eeuw', in: *Jaarboek van de Antwerpse Oudheidkundige Kring*, 17, 1941, p. 35, fig. 18.

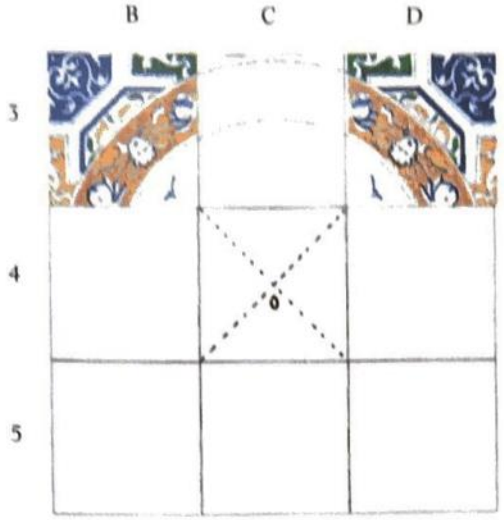

Figuur 3

Cirkel

Op de simulatie in figuur 2 is duidelijk te zien dat vier dergelijke cirkelbandtegels geen volmaakte cirkel vormen. De volledige cirkel past niet op vier tegels (2x2) maar vereist een vlak van negen tegels (3x3). Tegel AV.7669 (fig. 3, D3) en zijn spiegelbeeld (fig. 3, B3) vereisen dus een tegel tussen hen in. De tegel op positie C3 zou het ontbrekende stuk van de cirkelband bovenaan moeten bevatten.

Het middelpunt van elke cirkel die symmetrisch in een vlak van negen tegels ligt, bevindt zich op het snijpunt van de diagonalen van de middelste tegel (punt o op fig. 3). Proefondervindelijk kan worden nagegaan dat de cirkel met middelpunt o, die de buitenste cirkellijn van de cirkelband volgt, de rand van tegel C3 bovenaan raakt. In het witte cirkelsegment menen we lichtblauwe horizontale strepen of vegen te ontwaren die vermoedelijk lucht of wolken voorstellen. Deze wolken brengen ons op het idee dat de ruimte binnenin het cirkelsegment een of andere voorstelling moet hebben bevat. Uit de 16de en de 17de eeuw is een aantal tegeltableaus van 3x3 tegels bekend waarop een cirkelvormig kader is geschilderd met erin een figuratieve voorstelling.[8]

Indien onze interpretatie correct is, kan de cirkelbandtegel enkel rechts boven worden gelegd. Bij de verdere uitbouw van onze redenering zal hij deze vaste plaats en oriëntatie behouden, d.w.z. positie D3 met het groene kruis naar boven gericht en het oranje kruis naar rechts. Vanuit deze positie start de reconstructie.

Medaillon

Op tegel B3 (fig. 3) komt waarschijnlijk een identieke wolkenvoorstelling voor. Ook op tegel C3, de middelste cirkelbandtegel, zouden wolkenstrepen kunnen voorkomen met daarbij het bovenste deel van de voorstelling die eventueel in het medaillon is vervat. Figuur 3 laat zien dat de ruimte die wordt omsloten door de cirkelband, groter is dan we op het eerste gezicht, op basis van een enkel tegelexemplaar, zouden vermoeden. Er is voldoende ruimte voor een voorstelling in de aard als de hierboven vernoemde voorbeelden. Op basis van die ene cirkelbandtegel kan nu een beeld worden gevormd van het geheel waartoe hij waarschijnlijk heeft behoord.

En de omlijsting?

Bij heel wat tegeltableaus van klein formaat (meestal 3x3 of 4x3 tegels) uit de 16de en begin 17de eeuw is op de rand van de buitenste tegelrij een omlijsting geschilderd, zelfs als de figuratieve voorstelling reeds omsloten is door een boord.

Op het door ons geconstrueerd tegelvlak (fig. 3) is geen buitenste kader te zien. Integendeel, in de zone boven de cirkelband zijn delen van geometrische figuren aangebracht die duidelijk een ver-

8) Voorbeelden hiervan zijn:
a) Een tableau van 3x3 tegels met een voorstelling van de Kruisiging geplaatst binnen een laurierkrans. Twee van de drie gevonden tegels - opgegraven in het voormalig refugiehuis van de abdij van Hemiksem, later bisschoppelijk paleis, aan de Schoenmarkt te Antwerpen - tonen dezelfde medaillonvormende cirkelband als op de bestudeerde cirkelbandtegel.
(zie Dumortier, C., Oost, T., 'Antwerpse majolicategels uit het voormalig refugiehuis van de abdij van Hemiksem', in: Veeckman, J. (red.), *Blik in de bodem. Recent stadsarcheologisch onderzoek in Antwerpen*, Antwerpen 1992, p. 23-29).
b) "Tobias wordt blind" en "Tobias wordt weer ziende", twee negen tegels tellende tableaus waarbij het verhaal van Tobias telkens is gevat in een iets minder brede cirkelband. Op de ijzerbandkrullen omheen deze medaillonrand prijkt een gelijkaardig type

maskertje als op de bestudeerde cirkelbandtegel (afbeelding in Van de Loo, W., 'Reconstructie van een tegeltableau van 1603', in: *Tegel*, 20, 1992, p. 3, kleurafb. 1).

volg kennen op de tegels die boven, onder, links en rechts op het negendelige tegelvlak aansluiten.
Niet om het even welke tegel kan naast de cirkelbandtegel worden gelegd. Er moet een continuïteit zijn en symmetrie met de delen van de geometrische figuren, zowel in vorm, stijl als kleur. Deze vereisten vinden we terug op een tweede tegel uit de reserves van het Museum Vleeshuis.

2. De diagonaaltegel [9]

9) Inventaris nr. AV.7664. Ook hier zijn er geen gegevens in verband met de herkomst en de verwerving. Zie *Stad Antwerpen. Oudheidkundige Musea. Vleeshuis. Catalogus IV, Glas - Ceramiek*, Antwerpen-Deurne, [1959], p. 87, cat. nr. 595, waar hij wordt omschreven als "Tegel met veelkleurig moreskenornament in gedrukte zeshoeken, de hoeken van de tegel zijn gevuld met 1/4 kruis of 1/4 achthoek, beide opgevuld met arabesken. Kleuren: blauw, oranje en geel. Omstreeks 1550."

10) Pluis, J., *De Nederlandse Tegel, decors en benamingen 1570-1930*, Leiden 1997, p. 200, nr. A.01.02.13.

11) Korf, D., 'De zeskante "Anjum-tegels" in het Fries Museum. Waar komen ze vandaan?', in: *Antiek*, 11, 1975/76, p. 349, afb. 7.

afb. 2

Beschrijving

De nomenclatuur die is vastgelegd voor de Nederlandse tegel, brengt deze ornamenttegel (afb. 2) onder in de groep "diagonaal decor van hoek tot hoek, met in de aanliggende hoeken een hoekmotief of aansluitpunt".[10] De hier gebruikte term "diagonaaltegel" is afgeleid van zijn diagonaal opgebouwde structuur. We verkiezen deze boven de term "zeshoektegel" of "zeskanttegel" die veeleer verwijst naar de tegelvorm. Centraal staat een diagonaal gerichte zeshoekfiguur die doet denken aan de zeshoektegels uit de abdij van Herkenrode.[11] Binnen de zeshoek is een bladrankenmotief aangebracht in de kleuren blauw, oranje en groen. De rand is gevormd door een dubbele lijn in blauwe trek, niet ingekleurd.
De overige elementen van de zeshoektegel hebben we reeds ontmoet en beschreven bij de cirkelbandtegel. Daar zijn de hoeken links boven en rechts onder, die elk een identieke kwart achthoek bevatten, gevuld met een gestileerd bladmotief uitgespaard in blauw. In de twee overige hoeken treffen we dezelfde kruisstijlen als op de cirkelbandtegel aan: links onder groen en rechts boven oranje.
De hier beschouwde tegel heeft dus vier geometrische elementen gemeen met de cirkelbandtegel, namelijk de achthoek, de zeshoek, het groene kruis en het oranje kruis.

Viertje

Vooraleer in te gaan op de aansluiting met de vorige tegel dient, zoals voor elke ornamenttegel, het ornamenteel verband van de diagonaaltegel onderzocht. Kan deze tegel tot een viertje worden samengelegd?
Tegel AV.7664 ligt links boven. Doordat de kruisen overhoeks liggen, afwisselend groen en oranje, en de achthoeken ook overhoeks geplaatst zijn en identiek aan elkaar, kunnen vier zelfde tegels worden samengevoegd tot een harmonisch ogend viertje (fig.4). Dit geometrisch patroon kan oneindig worden herhaald,

Figuur 4

zowel in de lengterichting als in de hoogte. Het zou een hele muur of vloer kunnen bedekken.
Van de diagonaaltegel kan met zekerheid worden gesteld dat er slechts één enkele versie heeft bestaan. Drie varianten worden bekomen door de tegel respectievelijk 90°, 180° of 270° te draaien.

3. De aansluiting tussen de cirkelbandtegel en de diagonaaltegel

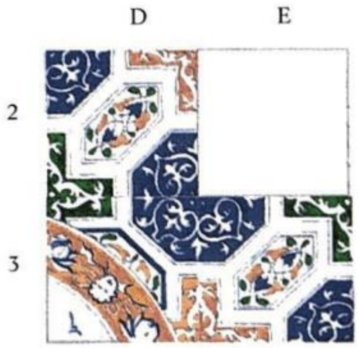

Figuur 5

Rekening houdend met de hoger vernoemde kleurimperatief zijn twee aansluitingen mogelijk tussen de cirkelbandtegel en de diagonaaltegel. Figuur 5 illustreert dat de diagonaaltegel ofwel op positie D2 kan liggen (aansluiting groen op groen), ofwel, 180° gedraaid, op positie E3 (aansluiting oranje op oranje).
Door uitbreiding van figuur 5 met nog een exemplaar van de diagonaaltegel in positie E2, 90° gedraaid ten opzichte van zijn buren, vallen we terug op het viertje van figuur 4 waarop, links onder, de cirkelbandtegel werd geprojecteerd. De geometrische figuren op beide type tegels sluiten qua vorm, stijl en kleur perfect op elkaar aan.

4. Een eerste poging tot reconstructie stuit op moeilijkheden

De halve zeshoek aan de buitenrand van de cirkelband (zie afb. 1) lijkt op het eerste gezicht vreemd. Ook de beide kruisen die abrupt worden afgebroken door de cirkelband vergen enig denkwerk. Een mogelijke verklaring voor beide fenomenen - tevens verklaring voor de perfecte aansluiting van de geometrische figuren tussen beide type tegels - is de "tapijt" benadering.
Stellen we ons het basispatroon van figuur 4 voor, uitgespreid over een volle muur of vloer. Dit vormt de achtergrond voor een aantal figuratieve voorstellingen binnen een grotesken cirkelband. De blauw ingekleurde rand van de halve zeshoek op de cirkelbandtegel werkt als een verhoogje en schept de indruk dat het medaillon op geringe afstand boven het geometrisch grondvlak zweeft. Het medaillon ligt als een los tapijt op het geometrisch vlak dat als het ware van onder het medaillon komt en eindeloos doorloopt op de omliggende tegels.

Figuur 6

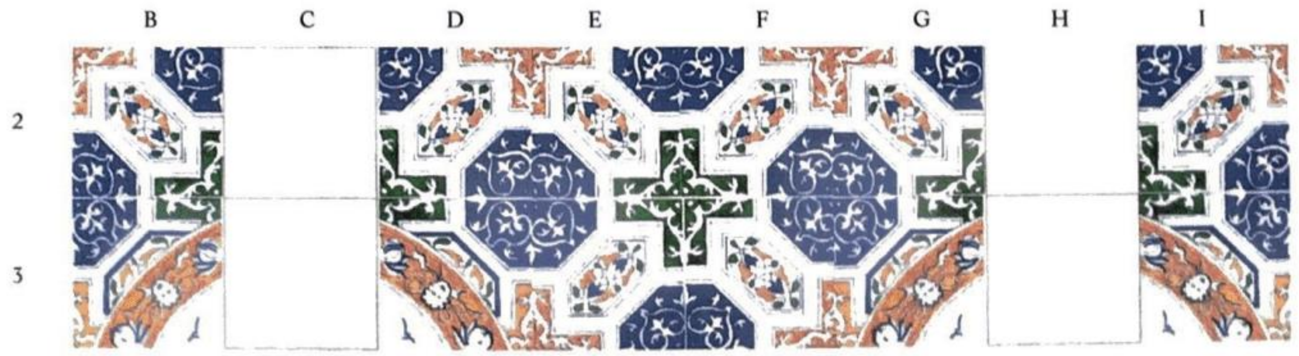

Werken we figuur 5 uit, naar rechts toe. Bedoeling is om op basis van de kleuraansluiting in de kruisen, het ernaast liggend medaillon te onderzoeken. In positie E3 Hlo (fig. 6) is een oranje kruis nodig voor aansluiting op dat van D3 Hro. Door de overhoekse kleurwisseling is het kruis in E3 Hrb groen, wat tot gevolg heeft dat F3 Hlb eveneens groen is. Om dezelfde reden is F3 Hro oranje. Bijgevolg is G3 Hlo ook oranje.
Zelfs als we nog een of meerdere blokken, gevormd door de kolommen E en F zouden tussenvoegen, blijft G3 Hlo steeds oranje. Het spiegelbeeld van de cirkelbandtegel, de tegel die ook op positie B3 voorkomt, heeft aan de linkerzijde dus steeds een kruis in de oranje kleur.
Onze cirkelbandtegel moet dus wel in twee verschillende versies bestaan, hetgeen we reeds concludeerden bij de studie van de compositie door Van Herck. Tegel G3 is het type dat nodig is rechts onder (en links boven) in de reconstructie ervan in figuur 1.
Dezelfde redenering kan worden gevolgd voor een constructie van medaillons in verticale richting. We zullen tot de vaststelling komen dat tegel D5 (niet uitgetekend) onderaan begrensd is door een groen kruis, juist zoals tegel D3 bovenaan.

De tussenliggende tegels
De achtergrond van het tegelvlak is opgebouwd uit symmetrische blokjes van 2x2 tegels die naargelang de manier van samenleggen, ofwel een achthoek, ofwel een oranje of een groen kruis als centraal motief vertonen. Het medaillon dat boven op dit vlak rust, strekt zich daarentegen uit over een blok van 3x3 tegels en verstoort daardoor de regelmaat van de viertjes. Doordat die viertjes als satellieten symmetrisch omheen het medaillon zijn opgesteld, wordt er tussenin een open ruimte gecreëerd. In figuur 6 situeren die hiaten zich in de kolommen C en H.

Opdracht is nu de ontbrekende tegels C3 en C2 te reconstrueren.

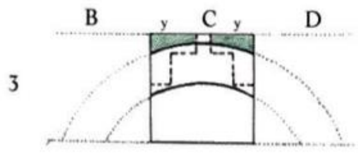

Figuur 7

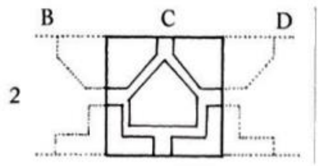

Figuur 8

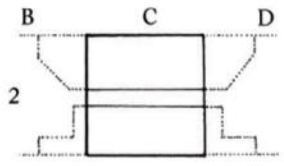

Figuur 9

Voor de tegel in positie C3 is dit niet zo moeilijk. De cirkelband die zich aanbiedt aan de randen van de aanliggende tegels B3 en D3 kan hierop worden doorgetrokken. Maskerhoofd, festoenen en slingerlint kunnen, naar analogie met de cirkelbandtegel, hypothetisch worden overgenomen binnen de cirkelband. In de kleine ruimte links en rechts boven de cirkelband (fig. 7, y) is nog plaats voor het symmetrisch stukje groene kruis dat van onder het medaillon uitloopt tot de bovenrand van de tegel.

Figuren 8 en 9 zijn een poging tot constructie van de bovenliggende tegel C2.
Vast staat dat de geometrische figuren die zich rechts op B2 en links op D2 aanbieden (zie figuur 6), hun symmetrische voltooiing moeten krijgen op deze tegel. In de hoeken links en rechts onder, moet het groene kruis van de aanliggende tegels B2 en D2 worden vervolledigd. Evenzo moet in de bovenhoeken voor aansluiting worden gezorgd met de naburige blauwe kwart achthoeken. Twee verschillende figuren beantwoorden aan de vereisten die worden opgelegd door de geometrische vormen en de kleurimperatief van de aangrenzende tegels.
In figuur 8 werden de spiegelbeelden van de groene kruisen en de blauwe kwart achthoeken aangebracht in de overeenkomstige hoeken van tegel C2. In de open ruimte in het midden kan een halve zeshoek worden getekend, van een breder formaat als de zeshoek op de diagonaaltegel, die wordt versierd met dezelfde bladranken.
In figuur 9 vormt tegel C2 met B2 links en D2 rechts, een groen kruis van dubbele breedte op de onderste tegelhelft en een lang uitgerekte achthoek op de bovenste tegelhelft.
Niet alleen op positie C2 moet een tegel worden ingevuld. Evenzo moet dit onder, links en rechts van het medaillon, met een identieke uitwerking voor tegel C6, A4 en E4 (cf. figuur 6, niet uitgetekend).

De fout

Door tegel C2 te ontwerpen, in zijn beide varianten, wordt een tegelvlak geconstrueerd waarin het medaillon centraal ligt en waar rond, op een perfect symmetrische wijze, geometrische figuren geordend zijn. En wat met de continuïteit van het grondpatroon?
Tegel C2, in zijn beide ontwerpen, verstoort het geheel. De continuïteit van viertjes van blauwe achthoeken, oranje en groene kruisen, en eigenlijk ook de diagonale opbouw die wordt gevormd door de zeshoeken en achthoeken, is verloren gegaan.
Enerzijds moet worden toegegeven dat het ontwerp in figuur 8, alhoewel technisch perfect realiseerbaar en aansluitbaar, niet zo bijzonder harmonieert met de overige geometrische figuren, waarvan trouwens geen enkele versneden is. Anderzijds valt het ontwerp in figuur 9 nogal plomp uit en mag het daarom worden afgevoerd.
Tegel C2 hebben we moeten uitvinden omdat we een medaillon van 3x3 tegels op een symmetrische wijze willen omringen door een verband van 2x2 tegels. In de hoger beschreven redenering en opbouw hebben we waarschijnlijk de fout gemaakt te allen prijze een symmetrisch ogend geheel te willen construeren, waardoor een verband van drie tegels geforceerd moest worden aangesloten op een verband van twee tegels. Deze twee zijn echter meetkundig niet te verbinden.

5. Een tweede poging slaagt

Waarom zouden we de tapijtbenadering niet consequent opvolgen? Die bestond erin een grondvlak te leggen uit allemaal diagonaaltegels en op die "vloer" de medaillons als ronde tapijten neer te leggen.

Figuur 10

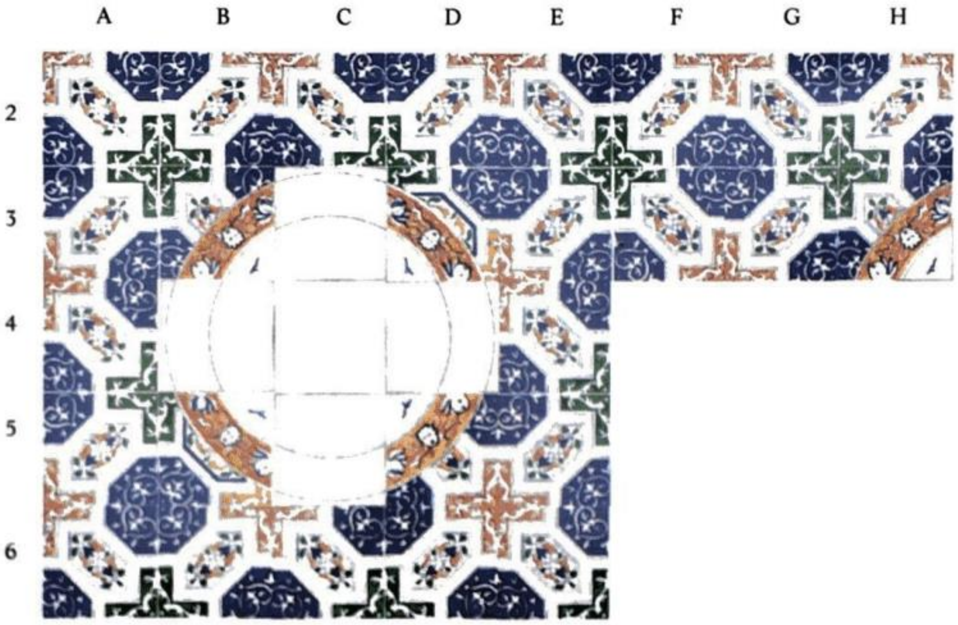

Op dezelfde manier waarop het oranje kruis van tegel G3 (figuur 6) werd bepaald, kunnen we de kleurafwisseling van de diagonaaltegel volgen in de andere richting.
Opnieuw startend bij D3 (fig. 10), draaien we tegen wijzerzin in en voegen steeds diagonaaltegels toe in correct kleurverband. Met de kennis dat de diagonaaltegel eindeloos verder loopt onder het tapijt (het medaillon), zien we op tegel B3 een ander patroon ontstaan dat niet meer het spiegelbeeld is van D3.
Verder draaiend naar B5 vinden we daar het spiegelbeeld van tegel D3 en op positie D5 het spiegelbeeld van B3. De cirkelbandtegel van het Museum Vleeshuis heeft dus een uniek design. Het medaillon ligt als een rond tapijt boven op een vloer van zeshoeken, achthoeken en kruisen die we, doorheen de cirkelvorm kijkend, zouden kunnen verder tekenen. Naar analogie met het museumexemplaar mag de dubbele lijn rond de zeshoeken op tegels B3, B5 en D5 eveneens blauw worden ingekleurd.
Hiermee is de reconstructie rond. In onze eerste redenering hebben we ons laten misleiden door tegel B3 als het spiegelbeeld van D3 te willen zien, waardoor we verkeerdelijk de weg van de symmetrische opbouw zijn ingeslaan.
De compositie in figuur 10 lijkt geen eenvoudige opdracht voor de tegelschilder. Maar wanneer in een groter vlak van enkel diagonaaltegels, op negen tegels een sjabloon met schets van het medaillon wordt gelegd, zijn de vorm en de kleuren van de geometrische figuren gemakkelijk over te brengen langsheen het medaillon op de sjabloon.

6. Wat is nog niet opgelost?

12) In 1992 werd op die wijze een tableau van 3x4 tegels gereconstrueerd. Zie Van de Loo, W., 'Reconstructie van een tegeltableau van 1603', in: *Tegel*, 20, 1992, p. 2-9.

13) In september 1997 werd in het halfjaarlijks Vriendennieuws een oproep gericht aan de 550 leden van de Vrienden van het Nederlands Tegelmuseum. Hierop kwam geen enkele reactie.

Twee elementen ontbreken om een betrouwbare reconstructie te maken van het hele medaillon: de middencirkelbandtegel, waarvan er vier exemplaren moeten hebben bestaan (fig. 10, positie C3, C5, B4 en D4) en de centrale tegel C4, die het belangrijkste deel van de voorstelling moet bevatten. Dit centrale stuk is meestal voldoende om de afbeelding van een dergelijk negendelig tegeltableau volledig samen te stellen, hetzij via simulatie, hetzij dat hiermee de prent kan worden teruggevonden die als voorbeeld diende voor de tegelschilder[12]. Het vinden van één, of van beide type tegels, hetzij in museumverzameling, particuliere collectie of zelfs een fragment bij opgraving, kan voldoende zijn om deze medaillon van negen tegels samen te stellen.[13] De diagonaaltegel vraagt aan zijn vier zijden steeds om een voortzetting. Tenzij de tegels aan het uiteinde van het vlak onder de aangrenzende muur, vloer of zoldering verdwijnen, verwachten we een boord omheen het geheel. Er is dus een randtegel nodig die aansluit op de geometrische figuren van de diagonaaltegel. Het probleem van deze afzoming van het tegelvlak blijft voorlopig onbeantwoord.

Wat stond er in het medaillon? Oppervlakteberekening van het medaillon leert ons dat de ruimte die beschikbaar is voor de figuratieve voorstelling ongeveer even groot is als bij het hoger vermeld tableau de Kruisiging en zelfs 40% groter dan bij de Tobiastaferelen. Het aanschouwen van voornoemde tableaus geeft een idee van wat een rijkelijke schildering binnen ons medaillon zou kunnen staan.

Zijn onze tegels vloertegels of muurtegels? Hier vormt de dikte een belangrijke factor. De vraag noodzaakt een grondiger en ruimere studie. Tegels waarvan met zekerheid is geweten dat het vloertegels zijn, vormen de beste uitgangsbasis. Een vergelijking met tegels waarvan vaststaat dat ze aan de wand thuishoren, zou een leidraad kunnen leveren om 16de-eeuwse tegels aan de ene of de andere groep toe te wijzen.

7. Kritische bespreking

Het verhaal verloopt logisch en het resultaat lijkt aanvaardbaar. Nochtans is het zuiver logica, ratio en puzzelwerk, zoals het skelet van een voorhistorisch dier dat wordt gereconstrueerd op basis van een paar opgedoken beenderen.

Hoe dicht of hoe ver zitten we dan bij of van de waarheid? Tenzij een groter geheel wordt gevonden, bijvoorbeeld in situ, zal deze vraag onbeantwoord blijven. Daarom moet een aantal elementen kritisch worden bekeken en moeten we de zwakke plekken van de oplossing durven toegeven.

Welke elementen kunnen worden aangevochten?

De reconstructie is gebaseerd op slechts één enkele tegel van het

negen tegels tellend medaillon. De lucht die we vermoeden te herkennen, kan een volledige misvatting zijn en ons op een verkeerd spoor hebben gezet. Het bewijs dat de interpretatie van de voorstelling op zo'n tegel zeer individueel is, levert de samensteller van de museumcatalogus van 1959 die de tegel typeert als "een fragment van een rondboogfries" (zie noot 4).
Meetkundig kan echter worden vastgesteld dat de cirkelband niet behoort tot een medaillon van 4x4 tegels. De boog, die de diagonaal van de tegel raakt, zou de tegelranden hoger moeten verlaten en loopt buiten de tableaurand. Bij een vlak van 4x3 tegels zou het elipsvormig aspect van de band duidelijk zichtbaar zijn.[14]

14) Zie voorbeeld in Van de Loo, W., op. cit., p. 3, kleurafb. 1, tegel links boven.

Van de diagonaaltegel zijn er, benevens het exemplaar in het Museum Vleeshuis, slechts twee andere bekend: bij een privéverzamelaar in Nederland en in het Museum für Kunst und Kulturgeschichte van de stad Dortmund, Duitsland.[15] Maar weinig, als we bedenken dat voor een hypothetische tegelband van 2,9 meter breed en negen tegels hoog met bijvoorbeeld drie medaillons, in totaal 162 dergelijke tegels nodig waren.
Conditio sine qua non voor een constructie van een tegeltapijt op basis van beide tegels is een aanvaardbare overeenkomst in afmetingen tussen beide tegels. Bij de drie gemeten tegels loopt het verschil toch op tot 5 mm en is er ook een dikteverschil van 2 mm. Vooreerst is er uiteraard de randschade. Anderzijds leveren cementresten op de tegelranden onzuivere metingen op. En de medaillons, kleine schilderijtjes, zijn waarschijnlijk door andere personen geschilderd en mogelijks op andere tijdstippen, dan de seriegewijs geschilderde diagonaaltegels, daarbij puttend uit verschillende voorraden biscuittegels. Dit basismateriaal van de tegelschilder werd gemaakt op voorraad die voortdurend werd aangevuld door opeenvolgende bakovens.

15) Sinds de waterschade van 1992 in het tegeldepot van het museum is de tegel nog niet gelokaliseerd kunnen worden. Zie afbeelding in Forrer, R., *Geschichte der Europäischen Fliesen-Keramik vom Mittelalter bis zum Jahre 1900*, Strassburg 1901, Tafel LII, fig. 1.

Tenslotte dienen we te wijzen op een niet onbelangrijk detail op de diagonaaltegel van de Nederlandse verzamelaar. Op deze tegel is de rand van de zeshoek blauw ingekleurd, net zoals de rand van de half bedekte zeshoek op onze cirkelbandtegel. Wil dit zeggen dat deze tegel bij de cirkelbandtegel hoort, eerder dan de diagonaaltegel uit het Museum Vleeshuis? Zo ja, dan vervalt onze interpretatie van het verhoogje. Maar vervalt daarom onze tapijttheorie? We zijn er ons van bewust dat de hier bijeengebrachte cirkelbandtegel en diagonaaltegel niet noodzakelijk tot een en hetzelfde paneel hebben behoord. Waarschijnlijk werden meerdere opdrachten met hetzelfde patroon uitgevoerd, misschien met kleine variaties, al of niet belegd met medaillons.

8. CONCLUSIE

Het uitgangspunt van deze studie was de cirkelbandtegel van het Museum Vleeshuis en het viertje dat C. Van Herck in 1941 hier-

mee had samengesteld. Het is nu duidelijk dat twee medaillons moeten worden ontmanteld om de compositie door Van Herck te realiseren. De compositie blijkt trouwens veel complexer te zijn dan de voorstelling door Van Herck laat vermoeden. Het tweekleurenaspect, groen en oranje, van de cirkelbandtegel, maar ook van de diagonaaltegel, brengt een bijkomende graad van complexiteit, maar biedt anderzijds zeer ingenieuze combinatiemogelijkheden.

Het reconstrueren van het groter geheel waartoe de losse ornamenttegels hebben behoord, maakt deel uit van de studie van de ons resterende majolicategels. Hierdoor kunnen nieuwe inzichten in de ornamentiek van de late 16de eeuw worden verkregen, zowel op tegels als voor andere kunstdomeinen. Dat we hierbij het risico lopen verkeerde constructies te maken, moeten we erbij nemen. Tot we tot andere inzichten komen, bijvoorbeeld door het opduiken van nieuwe elementen, hebben we in elk geval een bijdrage geleverd om de ornamentiek van de late 16de eeuw wat aanschouwelijker te maken en hebben we misschien een stukje van het geheim achter die individuele tegel met zijn raadselachtige decoratie ontsluierd.
De vondst van een tegel of tegelfragment uit deze familie kan het ontbrekende stukje van de puzzel leveren dat ofwel onze reconstructie bevestigt ofwel ons tot heel andere inzichten brengt.

Foto-verantwoording

Museum Vleeshuis, Antwerpen, afb. 1, 2.
Tony en Eef Oost, Frans Caignie, figuur 1 tot 10.

Summary

One corner of the tile on photo 1, from the collection of Museum Vleeshuis in Antwerp, shows a circle band that is part of a medallion. The blue streaks, probably clouds, suggest a representation inside the medallion. The other corner shows parts of geometrical figures, which link up perfectly with identical figures on a second tile from the collection (photo 2).
A tile field can be reconstructed logically in terms of colour and geometry, with the medallions placed like rugs on a floor. A first attempt at a reconstruction was not successful (fig.6), but a second one was (fig. 10). Various elements are missing, and therefore the reconstruction is open to doubt. Nevertheless, it allows one to form some idea of late 16th-century tile decoration. The discovery of a tile or tile fragment from the same family may either confirm this reconstruction or point to an entirely different configuration.